

O carte care te poartă înapoi în timp, într-o vreme când filozofii
și filozofia însăși aveau ceva sexy, fermecător, scandalos.

THE DAILY TELEGRAPH

Sarah Bakewell

La cafeneaua existențialiştilor

*Libertate, ființă și cocktailuri de caise
cu Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir,
Albert Camus, Martin Heidegger și alții*

Cuprins

1. „Ce oroare, existențialismul ăsta!“	9
2. ...La lucrurile însele	45
3. Magicianul din Meßkirch	63
4. „Das Man“. Apelul	89
5. Să paști migdalii în floare	115
6. N-am niciun chef să-mi mănânc manuscritele	141
7. Ocupația. Eliberarea	157
8. Pustiire	199
9. Viața, obiect de studiu	233
10. Filozoful care dansează	253
11. <i>Croisés comme ça</i>	267
12. În ochii celor mai defavorizați	299
13. Odată ce am simțit gustul fenomenologiei...	329
14. Inefabilul elan vital	349
<i>Lista celor mai importante personaje</i>	361
<i>Mulțumiri</i>	367
<i>Note</i>	371
<i>Bibliografie selectivă</i>	429
<i>Indice</i>	449

Lui Jane și Ray

„Ce oroare, existențialismul ăsta!“

*În care trei prieteni beau cocktail de caise, mai mulți
discută până târziu despre libertate și chiar și mai mulți
au parte de o mare schimbare în viața lor.
De asemenea, ne întrebăm ce e existențialismul.*

S-a spus că existențialismul e mai mult o stare de spirit decât o filozofie și că, dacă pășim pe urmele lui înapoi în timp, îl descoperim la romancierii cu suflete chinuite din secolul al XIX-lea și, dincolo de ei, la Blaise Pascal cel înspăimântat de tăcerea spațiilor infinite, la Sf. Augustin, pe când scormonea în adâncurile sufletului și până la Eclesiastul veterotestamentar cel istovit de viață ori la Iov, omul care a îndrăznit să pună la îndoială jocul pe care Dumnezeu îl juca pe seama lui, înfricoșându-l și vrând să-l supună voinței sale.¹ Pe scurt, îl găsim la toți cei care au fost încercați vreodată de nesigurantă, de dorința de răzvrătire sau de sentimentul înstrăinării.

Dar putem adopta și o altă cale, restrângând nașterea existențialismului la un moment din apropierea trecerii dintre anii 1932 și 1933, când trei tineri filozofi, adunați la barul parizian Bec-de-Gaz, de pe rue du Montparnasse, discutau ultimele noutăți în fața cocktailurilor de caise, specialitatea casei.²

Cea care avea să povestească în cele mai mici amănunte această întâmplare este Simone de Beauvoir, pe atunci o tânără în vârstă de douăzeci și cinci de ani care cerceta lumea cu ochii ei elegant adumbriți de pleoapele ușor căzute. Se afla acolo împreună cu

iubitul ei, Jean-Paul Sartre, un bărbat de douăzeci și șapte de ani, adus de spate, cu buze ca de pește, pielea feței rugoasă, urechi clăpăuge și ochii îndreptați în direcții diferite – ochiul drept, aproape lipsit de lumina vederii și afectat de strabism, îi fugea într-o parte. Să vorbești față în față cu el prima oară putea fi derutant, dar, dacă te concentrai asupra ochiului stâng, descopereai în cele din urmă o privire care te observa cu o inteligență afectuoasă: ochiul unui om interesat de tot ce i-ai putea spune.

În acel moment, Sartre și Beauvoir erau numai ochi și urechi, fiindcă cel de-al treilea personaj de la masă avea vești care îi priveau. Era vechiul tovarăș de școală al lui Sartre, blajinul Raymond Aron, care absolvise École Normale Supérieure. Ca și ei, Aron își petrecea vacanța de iarnă la Paris. Dar în vreme ce primii doi predau în provincie – Sartre în Le Havre, iar Beauvoir în Rouen –, Aron studia la Berlin. Le vorbea acum prietenilor lui despre ce a descoperit acolo, și anume o filozofie cu sinuoasa denumire de fenomenologie – un cuvânt lung, dar elegant echilibrat, care, în franceză sau în engleză, poate să creeze de unul singur un vers de trimetru iambic.

Aron le-a spus ceva de genul: filozofii tradiționali au pornit deseori de la axiome sau teorii abstracte, însă fenomenologii germani abordează direct viața, așa cum o trăiesc, de la un moment la altul. Au lăsat deoparte multe dintre ideile filozofice perpetuate de la Platon încoace, întrebări complicate precum aceea dacă lucrurile sunt reale și cum putem ști ceva cu certitudine în ce le privește. În schimb, subliniază faptul că filozoful care și le pune este *deja* în mijlocul unei lumi a lucrurilor – sau, cel puțin, plină de aparențe ale lor, ori „fenomene“ (de la cuvântul grecesc însemnând „lucruri care apar“). Prin urmare, de ce să nu ne aplecăm asupra contactului cu fenomenele și să facem abstracție de restul? Nu e nevoie să eliminăm definitiv vechile chestiuni complicate, dar le putem pune între paranteze, astfel încât să ne putem ocupa cu probleme mai concrete.

Gânditorul din fruntea școlii fenomenologice, Edmund Husserl, lansase apelul: „Trebuie să ne întoarcem la «lucrurile

însele»!⁴³ Adică: nu-ți mai pierde timpul cu interpretări care se tot adună în jurul lucrurilor și, mai ales, întrebându-te dacă lucrurile sunt reale. Pur și simplu, privește *asta* așa cum ți se înfățișează, orice ar fi *asta*, și descrie-o pe cât de precis posibil. Un alt fenomenolog, Martin Heidegger, adaugă o perspectivă diferită. De-a lungul istoriei, filozofii și-au irosit eforturile cu probleme secundare, ignorând ceea ce contează cel mai mult, problema Ființei, spune el. Ce înseamnă că un lucru *este*? Ce înseamnă că tu însuși *ești*? Până nu te întrebi *asta*, nu ajungi nicăieri, susține el. Și recomandă metoda fenomenologică: desconsiderați încurcăturile intelectului, fiți atenți la lucruri și la ce vă dezvăluie acestea.

„Vezi tu, *mon petit camarade*, dacă ești fenomenolog, poți să vorbești despre cocktailul ăsta și să faci o întreagă filozofie din el!⁴⁴”, i s-a adresat Aron lui Sartre („micul meu camarad“ era apelativul cu care îl alinta încă de pe băncile școlii).

Beauvoir scrie că, la auzul acestor cuvinte, Sartre a pălit. Și face să sune totul dramatic dând de înțeles că nici el, nici ea nu auziseră vreodată de fenomenologie. De fapt, încercaseră să citească un pic din Heidegger. O traducere a prelegerii „Ce este metafizica?“ apăruse în 1931, în același număr al revistei *Bifur* în care Sartre publicase unul dintre eseurile sale timpurii. Dar, mai amintea ea, „de vreme ce n-am înțeles niciun cuvânt, nu aveam cum să ne dăm seama cât e de important⁴⁴. *Acum* înțeleseseră: era un fel de a filozofa refăcând legătura cu experiența trăită.

Erau mai mult decât pregătiți pentru acest nou început. La școală și la universitate, Sartre, Beauvoir și Aron trecuseră prin austera programă a filozofiei franceze, dominată de problemele cunoașterii și nesfârșitele interpretări ale operelor lui Immanuel Kant. Problemele gnoseologice se deschideau unele asupra altora precum compartimentele unui caleidoscop în timp ce îl învârți, revenind mereu în același punct: cred că știu ceva, dar cum aș putea *să știu* că știu ce știu? Era un exercițiu solicitant, dar inutil, și

* Acolo unde nu se menționează o traducere de referință în limba română, traducerea ne aparține. (N. trad.)

cei trei studenți, în pofida rezultatelor excelente la examene, erau nemulțumiți, în special Sartre. După absolvire, acesta a insinuat că e pe cale să clocească o filozofie nouă, „distructivă”⁴⁵, dar se exprima vag când venea vorba despre ce formă va îmbrăca filozofia respectivă, pentru simplul motiv că nici el nu avea habar. Era prea puțin dezvoltată în afara unui spirit de răzvrătire general. Iar acum părea că cineva i-o luase înainte. Dacă într-adevăr pălise la veștile despre fenomenologie ale lui Aron, se întâmplase probabil mai degrabă pentru că îi era ciudă decât datorită entuziasmului.

Oricum, cert e că n-a uitat niciodată acel moment și, după patruzeci de ani, comenta astfel într-un interviu: „Tot ce pot să spun e că m-am simțit distrus.”⁴⁶ În sfârșit, aia era o filozofie adevărată! După spusele lui Beauvoir, Sartre s-a năpustit în prima librărie care i-a ieșit în cale și a zis: „Dați-mi orice aveți despre fenomenologie, acum!” Tot ce au putut să-i ofere a fost volumul subțirel al unuia dintre studenții lui Husserl, Emmanuel Lévinas: *La théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl*. Pe atunci, cărțile încă apăreau în librării cu colile netăiate. Sartre n-a așteptat până să aibă la îndemână un coupe-papier și a rupt cu degetele marginile foilor și a început să citească pe drum. Ar fi putut fi foarte bine Keats în fața tălmăcirii făcute de Chapman lui Homer:

Mă simții atunci c-al bolții vrednic veghetor,
Când o planetă nouă-noată sub a lui privire,
Ori, precum vajnicul Cortés cu ochi de răpitor,
Printre ortacii-ncercați de neagră presimțire,
Contemplând de pe-al lui Darién* vârful sclipitor,
Oceanul, în tăcere, cu-adâncă uluire.⁷

* Darién este o zonă păduroasă și mlăștinoasă situată la granița dintre Columbia și Panama. Versurile lui John Keats, din sonetul *On First Looking into Chapman's Homer* (1816), se referă la momentul (imaginar) în care conchistadorul Hernán Cortés, aflat într-una dintre călătoriile lui, are o revelație în timp ce privește Oceanul Pacific de pe o înălțime din acea zonă. (N. trad.)

Sartre n-avea în niciun caz ochi de răpitor și nici nu reușea să fie prea tăcut, dar sigur avea tot felul de presimțiri. Văzându-i entuziasmul, Aron i-a sugerat să meargă la Berlin în vara următoare și să studieze la Institutul Francez de acolo, așa cum făcuse el însuși. Sartre putea să învețe germana, să-i citească pe fenomenologi în original, să absoarbă din energia lor filozofică la fața locului.

Cu naziștii abia veniți la putere, 1933 nu era chiar cel mai grozav an în care să te muți în Germania. Dar era un moment foarte bun pentru Sartre să dea o nouă direcție vieții lui. Era plictisit de predat, plictisit de ceea ce învățase la universitate și supărat de faptul că încă nu devenise autorul genial care se așteptase să ajungă încă din copilărie. Ca să scrie ce voia – romane, eseuri, orice –, știa că trebuie să aibă parte de Aventuri. În reveriile lui, se vedea lucrând cot la cot cu docherii în Constantinopol, meditănd alături de călugării de la Muntele Athos, amestecându-se printre paria în India și înfruntând furtunile împreună cu pescarii din Terranova.⁸ Pentru început, să refuze să le mai predea școlarii din Le Havre era o aventură destul de serioasă.

S-a ocupat de cele necesare, vara a trecut și a plecat la Berlin să studieze. La finalul anului de studii, s-a întors cu un nou melanj: metodele fenomenologiei germane amestecate cu idei ale mai vechiului filozof danez Søren Kierkegaard și ale altora, condimentate cu propria sa sensibilitate literară, de sorginte indiscutabil franceză. A aplicat fenomenologia la viețile oamenilor într-un mod mai captivant și mai personal decât visaseră vreodată s-o facă inventatorii ei și astfel a devenit părintele fondator al unei filozofii cu impact la nivel internațional, dar având încă o savoare pariziană: existențialismul modern.

Genialitatea invenției lui Sartre consta în faptul că transformase într-adevăr fenomenologia într-o filozofie a cocktailului de caise – și a chelnerilor care îl serveau. O filozofie, totodată, a așteptării, a oboselii, a neliniștii și a entuziasmului, care vorbea despre urcarea unui deal, iubirea pătimașă pentru cel dorit, repulsia față de cel nedorit, parcurile pariziene, răcoarea mării toamna în Le

Havre, senzația pe care o ai când stai pe un fotoliu cu tapițeria umplută până la refuz, felul în care sânii unei femei se ridică atunci când ea se întinde pe spate, fiorul unui meci de box, al unui film sau al unei melodii de jazz, o privire ce surprinde doi străini care se întâlnesc sub un felinar. A creat o filozofie din vertij, voyeurism, rușine, sadism, revoluție, muzică și sex. Mult sex.

În vreme ce filozofii dinaintea lui se exprimaseră în fraze și argumente atent construite, Sartre scria ca un romancier – deloc surprinzător, fiindcă asta și era. În romanele, nuvelele și piesele lui de teatru, ca și în tratatele de filozofie, vorbea despre senzațiile fizice ale lumii și structurile și stările de spirit ale vieții omului. Și peste toate, aborda o temă unică deosebit de importantă: ce înseamnă să fii liber.

Libertatea, în concepția lui, se află în centrul oricărei experiențe umane, iar asta îi face pe oameni diferiți de toate celelalte tipuri de obiecte. Acestea stau într-un loc, așteptând să fie împinse sau trase într-o direcție ori alta. Chiar și animalele non-umane își urmează instinctul și adoptă comportamente caracteristice speciilor, credea Sartre. Dar, ca ființă umană, nu am o natură predefinită. Creez acea natură prin ce aleg să fac. Firește, pot fi influențat de biologia mea, de aspecte ale culturii din care fac parte ori de trecutul personal, însă nimic din toate acestea nu constituie un plan exhaustiv al producerii fapturii mele. Sunt întotdeauna cu un pas înaintea mea, creându-mă pe măsură ce avansez.

Sartre a exprimat acest principiu într-un motto din trei cuvinte care, din punctul lui de vedere, era însăși definiția existențialismului: „Existența precedă esența.”⁴⁹ O formulă care pierde în inteligibilitate ceea ce câștigă în concizie. Dar în linii mari, înseamnă că, odată ce mă trezesc aruncat în lume, îmi creez propria definiție (a naturii, a esenței), într-un fel în care nu li se întâmplă altor obiecte sau forme de viață. Ai putea să-ți închipui că m-ai definit punându-mi cutare etichetă, dar greșești, fiindcă sunt un proiect în desfășurare. Mă creez neîncetat prin acțiune, și acest lucru este fundamental pentru condiția mea umană, iar Sartre consideră că acest fapt *este* chiar condiția umană, de la

prima licărire a conștiinței până în clipa în care moartea o aneantizează. Nu sunt altceva decât propria-mi libertate: nici mai mult, nici mai puțin.

Era o teorie deosebit de seducătoare și, odată cizelată complet (în ultimii ani ai celui de Al Doilea Război Mondial), a făcut din Sartre o vedetă. Era celebrat, curtat ca un guru, interviewat, fotografiat, invitat să facă parte din diverse comisii sau să vorbească la radio, i se comandau articole și prefețe. Era deseori solicitat să se pronunțe în chestiuni din afara ariei lui de cunoaștere și totuși se descurca remarcabil. Simone de Beauvoir scria la rândul ei ficțiune, texte pentru radio, jurnale, eseuri și tratate filozofice, toate sub semnul unei filozofii de multe ori apropiate de cea a lui Sartre, deși dezvoltase o mare parte din ea independent de a acestuia și cu un mod de exprimare diferit. Mergeau împreună în turnee de conferințe și de lansări de carte, iar uneori erau așezați în mijlocul participanților la discuție pe scaune care aminteau de niște tronuri, așa cum le stătea bine regelui și reginei existențialismului.¹⁰

Prima oară când Sartre a înțeles cât de celebru devenise a fost pe 29 octombrie 1945, în momentul în care a ținut un discurs la Club Maintenant (numit azi Now Club), la Salle des Centraux din Paris. Atât el, cât și organizatorii au fost surprinși de numărul mare de suflete venite să-l asculte. Casa de bilete a fost luată cu asalt și mulți au intrat fără să plătească, neputând nici măcar să ajungă la ea. În busculada creată, au fost distruse scaune și câțiva din public au leșinat din cauza căldurii sufocante. Legenda fotografiei apărute în revista *Time* era cât se poate de elocventă: „Filozoful Sartre. Femei leșinate.”¹¹

Discursul a avut un succes imens. Sartre, care avea un pic peste un metru cincizeci, probabil că abia putea fi zărit pe deasupra capetelor publicului, dar a livrat o prezentare plină de entuziasm a ideilor sale, adunate mai târziu în cartea *Existențialismul este un umanism*. Atât prelegerea, cât și cartea au atins apogeul celebrității în urma unei întâmplări care probabil că îi suna foarte familiar unui public care abia trecuse prin experiența ocupației naziste și

a luptei pentru eliberare. Povestea revela caracterul șocant, dar și irezistibil al filozofiei lui Sartre.

În timpul Ocupației, povestește filozoful, un fost student a venit la el să-i ceară sfatul. Fratele tânărului căzuse pe câmpul de luptă în 1940, înaintea capitulării Franței. Tatăl lor devenise colaborator al germanilor și își părăsise familia. Tânărul rămăsese singur cu mama lui și era singurul ei sprijin. Dar își dorea să se furișeze peste graniță în Spania și de acolo în Anglia, să se înroleze în forțele franceze libere din exil și să lupte împotriva naziștilor, într-o ultimă luptă sângeroasă, să aibă șansa de a-și răzbuna fratele, să-și sfideze tatăl și să pună umărul la eliberarea țării sale. Problema era că o lăsa singură pe mama lui într-o perioadă în care era tot mai greu să găsești hrană. În plus, din cauza lui, femeia ar fi putut avea probleme cu germanii. Întrebarea era: să facă ce trebuie pentru mama lui, lucru de pe urma căruia ar fi beneficiat doar ea, ori să-și asume riscul și să se alăture luptei de eliberare și astfel să facă un lucru bun pentru mai mulți?

Filozofii încă se încurcă în răspunsuri când vine vorba despre astfel de dileme etice. Problema lui Sartre avea ceva în comun cu faimosul experiment de gândire numit „problema tramvaiului”⁴¹². Datele sunt următoarele. Observi un tramvai apropiindu-se în viteză pe șine, pe care, la o anumită distanță, se află întinși cinci oameni legați. Dacă nu faci nimic, cei cinci vor muri. Însă mai observi un macaz pe care, dacă îl tragi, deviezi tramvaiul într-o altă direcție. Dar dacă faci asta, vei omorî un om legat la rândul lui pe celelalte șine și care ar fi în siguranță dacă n-ai acționa în niciun fel. Prin urmare, vei cauza moartea aceluia singur om sau nu vei întreprinde nimic și îi vei lăsa pe ceilalți cinci să moară? (Într-una dintre variantele problemei, denumită „problema grașului”, poți să faci tramvaiul să deraieze aruncând pe șine, de pe un pod din apropiere, un bărbat voinic. În acest caz, ești obligat să-l atingi cu propriile mâini pe cel pe care îl vei omorî, aspect care face dilema și mai dificilă și îi conferă o tentă viscerală.) Decizia studentului lui Sartre poate fi înțeleasă ca una de genul deciziei din „problema tramvaiului”, dar mult mai complicată,

având în vedere că tânărul nu putea fi sigur că, dacă ajungea în Anglia, chiar avea să fie de folos, și nici că, părăsindu-și mama, nu avea să-i facă acesteia rău.

Sartre nu era preocupat de raționamentul bazat pe calcule etice al filozofilor tradiționaliști, ca să nu mai spunem de al celor care vor deveni cunoscuți sub denumirea de *trolleyologists*. El și-a invitat publicul să gândească problema dintr-o perspectivă mai personală. Cum e să te confrunți cu o astfel de alegere? Cum anume privește un tânăr derutat decizia privitoare la modul de a acționa? Cine îl poate ajuta și cum? Sartre a abordat această parte a problemei punându-și întrebarea cine *nu* ar putea să-l ajute pe tânăr.

Înainte să vină la Sartre, studentul se gândise să ceară sfatul unor autorități morale confirmate. I-a trecut prin cap să meargă la un preot, dar mulți preoți erau ei înșiși colaboratori ai germanilor și mai știa și că, din perspectiva eticii creștine, i s-ar fi spus să-și iubească aproapele și să facă bine altora, fără să se specifice cui anume – mamei sau Franței. Apoi, s-a gândit să apeleze la filozofii pe care îi studiasse la școală, despre care ai putea presupune că sunt adevărate izvoare de înțelepciune. Dar aceștia erau prea abstracți și a înțeles că n-au nimic să-i spună în această situație. A încercat să-și asculte vocea interioară: poate că, în adâncul inimii sale, va găsi răspunsul. În zadar: în sufletul lui, studentul n-a auzit decât o hărmălaie de voci, fiecare susținând altceva. (Probabil lucruri de genul: trebuie să rămân, trebuie să plec, trebuie să fac ceva curajos, trebuie să am grijă de mama, vreau acțiune, dar mi-e frică, nu vreau să mor, trebuie să scap. Voi fi un om mai bun decât tata! Oare chiar îmi iubesc patria? Sau mă prefac?) În mijlocul acestei larme, nu putea nici măcar să aibă încredere în el însuși. Ca ultimă soluție, a venit la fostul lui profesor, știind că măcar acesta nu-i va servi un răspuns convențional.¹³

Desigur, Sartre a ascultat cu atenție, apoi i-a spus pur și simplu: „Ești complet liber, prin urmare, alege. Adică: inventează.“ Nu vei primi niciun sfat pe care să te poți baza în lumea asta, i-a mai zis. Niciuna dintre vechile minți ilustre nu te poate ușura de povara libertății. Poți să cântărești cât vrei, oricât de grijuliu,

diferite considerații morale sau practice, în cele din urmă va trebui să treci la fapte, să faci ceva, iar acel ceva depinde numai de tine.

Sartre nu ne spune dacă studentul a considerat că răspunsul îl ajută, nici ce hotărâre a luat în cele din urmă. Nu știm nici măcar dacă studentul a existat în realitate sau n-a fost decât un personaj compus din mai mulți prieteni tineri ori inventat cu totul. Dar ce voia să sublinieze de fapt era că, precum studentul, fiecare om din public avea libertatea de a alege, chiar dacă nu se afla într-o situație atât de dramatică. Ați putea să vă gândiți că sunteți călăuziți de legi morale, le-a spus el, sau că acționați în anumite moduri sub influența structurilor voastre psihice sau a experiențelor din trecut, ori a împrejurărilor actuale. Acești factori pot juca un oarecare rol, dar, luați împreună, nu fac decât să se adauge „situației“ în care trebuie să acționați. Chiar și într-o situație greu de suportat – să zicem că vă aflați în fața plutonului de execuție sau într-o închisoare a Gestapoului sau sunteți pe cale să cădeți de pe o stâncă –, încă sunteți liberi să decideți ce faceți. Din punctul în care sunteți, voi alegeți. Și alegând, alegeți cine veți fi.

Dacă vi se pare dificil și deconcertant, e pentru că așa și este. Sartre nu neagă faptul că nevoia permanentă de a lua decizii atrage după sine o neliniște permanentă. Mai mult, această neliniște e accentuată de faptul că ceea ce faci *contează* cu adevărat. Trebuie să alegi ca și cum ai face-o în numele întregii omeniri, preluând întreaga povară a responsabilității pentru comportamentul rasei omenești. Dacă eviți această răspundere mințindu-te că ești victima circumstanțelor sau a unor sfaturi greșite, nu mai poți să răspunzi exigențelor vieții umane, alegând o existență falsă, desprinsă de propria „autenticitate“.

Dar această trăsură înfricoșătoare e însoțită de o promisiune uriașă: existențialismul lui Sartre implică ideea că *poți* fi liber și în concordanță cu adevărul tău, atâta vreme cât continui acest efort. E o situație pe cât de înfricoșătoare, pe atât de entuziasmantă, din aceleași motive. Sartre o sintetiza astfel într-un interviu acordat la scurtă vreme după prelegere:

Nu există o cale trasată dinainte care să-l ducă pe om la mântuire. El trebuie să-și creeze în permanență propria cale. Dar, ca să facă asta, trebuie să știe că e liber, responsabil, că nu are niciun fel de scuze și că toată speranța este în el.¹⁴

Un gând care îți dă curaj. Un gând atrăgător în acel an 1945, când instituțiile sociale și politice încă sufereau de pe urma războiului. În Franța, ca și în alte părți ale lumii, mulți aveau un motiv serios să uite trecutul recent, cu ororile și compromisurile lui morale, pentru a se concentra asupra noilor începuturi. Dar existau rațiuni mult mai profunde în căutarea unei renașteri. Mesajul lui Sartre ajungea la public într-un moment în care Europa zăcea în ruine, apăreau știrile despre lagărele naziste ale morții, iar Hiroshima și Nagasaki erau distruse de bombe atomice. Războiul îi făcuse pe oameni să înțeleagă că ei și semenii lor sunt capabili să se îndepărteze de la normele civilizate. Nu e de mirare că ideea unei naturi umane fixate odată pentru totdeauna era pusă la îndoială. În orice fel avea să se înalțe noua lume din ruinele celei vechi, părea să nu mai fie nevoie de îndrumarea unor figuri de autoritate precum oamenii politici, liderii religioși ori chiar filozofii – dintre cei vechi, cu ale lor lumi îndepărtate și abstracte. Dar iată că apăruse un nou soi de filozof, gata să acționeze și cât se poate de potrivit pentru asta.

Marea întrebare a lui Sartre de la mijlocul anilor 1940 era: dat fiind că suntem liberi, cum ne putem folosi mai bine libertatea în aceste timpuri dificile? În eseul său „La fin de la guerre“, scris imediat după bombardarea Hiroshimei și publicat în octombrie 1945 – în aceeași lună în care a ținut prelegerea –, își îndemna cititorii să hotărască ce fel de lume vor și să treacă la fapte pentru a o crea.¹⁵ De acum înainte, scria el, trebuie să fim conștienți de faptul că ne putem distruge, dimpreună cu toată istoria și probabil întreaga viață de pe pământ – și asta, de bunăvoie. Nimic nu ne oprește să facem acest lucru – în afară de alegerea noastră liberă. Dacă vrem să supraviețuim, trebuie să *decidem* să trăim. Prin urmare, Sartre propunea o filozofie concepută pentru

o specie care tocmai băgase groaza în ea însăși, dar care în cele din urmă avea să-și asume responsabilitatea propriei existențe și să evolueze spre bine.

Instituțiile a căror autoritate Sartre o punea la îndoială în scrierile și prelegerile lui au reacționat agresiv. În 1948, Biserica Catolică a pus în al ei *Index librorum prohibitorum* întreaga operă a lui Sartre, de la eminentul volum de filozofie *Ființa și neantul* până la romanele, piesele de teatru și eseurile lui.¹⁶ Reprezentanții ei se temeau, pe bună dreptate, că discursurile lui despre libertate i-ar putea face pe oameni să se îndoiască de credința lor. Chiar și mai provocatorul tratat feminist al lui Simone de Beauvoir, *Al doilea sex*, a fost și el adăugat pe listă. Era de așteptat ca politicianilor conservatori să le displacă existențialismul. Mai surprinzător e că și marxiștii îl antipatizau. Azi, Sartre e deseori amintit ca apologet al regimurilor comuniste, dar realitatea este că multă vreme a fost defăimat de partid. În definitiv, dacă poporul se încăpățâna să se considere ca fiind o mulțime de indivizi liberi, cum s-ar mai fi putut organiza pentru revoluție? Marxiștii credeau că destinul omenirii este să avanseze, prin etape determinate, spre paradisul socialist. În această teorie nu-și prea avea loc ideea că fiecare dintre noi e responsabil pentru faptele lui. Din diferite perspective ideologice, oponenții existențialismului cădeau de acord, aproape în unanimitate, că existențialismul nu e decât „un amestec dezgustător de prețiozitate filozofică, vise tulburi, detalii fiziologice, gusturi morbide și erotism șovăitor (...), un embrion introspectiv pe care îți face plăcere să-l zdrobești“, așa cum enunța un articol din *Les nouvelles littéraires*.¹⁷

Ca efect al acestor atacuri, existențialismul a devenit și mai atrăgător pentru cei tineri și rebeli, care l-au adoptat ca pe un stil de viață, făcând din el o modă. Începând cu mijlocul anilor 1940, termenul de „existențialist“ le-a fost aplicat tuturor celor care practicau amorul liber și își pierdeau nopțile dansând pe muzică de jazz. Așa cum remarca în memoriile sale actrița Anne-Marie Cazalis, o împătimită a cluburilor de noapte: „Dacă aveai douăzeci

de ani în 1945, la patru ani după Ocupație, libertatea însemna și libertatea de a te culca la patru sau cinci dimineața.¹⁸ Însemna să-i șochezi pe cei în vârstă și să sfidezi orice orânduire. Mai putea însemna și să te întovărășești în mod promiscuu cu reprezentanții unor clase și rase diferite. Odată, filozoful Gabriel Marcel a auzit-o într-un compartiment de tren pe o doamnă spunând: „Ce oroare, existențialismul ăsta! Fiul unui amic al meu e existențialist. Locuiește într-o bucătărie împreună cu o negresă!“¹⁹

Ivită în anii 1940, subcultura existențialismului și-a găsit căminul în împrejurimile bisericii Saint-Germain-des-Prés, pe malul stâng al Senei, o zonă care încă mai trage foloase din asocierea ei cu tot ce a fost creat de valoare aici. Sartre și Beauvoir au locuit ani buni în hoteluri ieftine din cartierul Saint-Germain, scriind cât era ziua de lungă în cafenele, mai ales pentru că acolo era mai cald decât în camerele neîncălzite din hoteluri. Preferau Café de Flore, Les Deux Magots și Napoléon, adunate în jurul intersecției dintre boulevard Saint-Germain și rue Bonaparte. Flore era cea mai bună, pentru că de multe ori proprietarul îi lăsa să lucreze în camerele private de la etaj, feriți de ziaristii băgăcioși sau de alți clienți care i-ar fi putut săcăi.²⁰ Dar cel puțin în primii ani, se simțeau bine și la mesele de la parter: lui Sartre îi plăcea să scrie în spații publice, în mijlocul zgomotului și al agitației. El și Beauvoir se întâlneau aici cu prieteni, colegi, artiști, studenți și amanți, vorbind toți deodată, învăluți de fumul de țigară sau de pipă.

În afară de cafenele, mai erau barurile de la subsol unde se cânta jazz: în Lorientais, orchestra lui Claude Luter interpreta blues, jazz și ragtime, iar vedeta clubului Tabou era trompetistul și romancierul Boris Vian. Puteai dansa pe ritmurile îndrăcite sau să dezbați pe tema autenticității într-un colț întunecat în timp ce ascultai vocea răgușită de la atâta fumat a lui Juliette Gréco, prietena, colega și muza lui Cazalis, devenită cântăreață celebră după sosirea ei la Paris, în 1946. Ea, Cazalis și Michelle Vian (soția lui Boris) stăteau de gardă în fața barului Lorientais sau în față la Tabou și nu le dădeau voie să intre celor care nu

arătau corespunzător, deși, dacă ne luăm după spusele lui Michelle Vian, îi lăsa totuși „pe cei mai interesanți – mai precis, dacă aveau o carte la subsuoară”.²¹ Printre clienții obișnuiți se numărau mulți dintre cei care scriseseră acele cărți, în special Raymond Queneau și prietenul său Maurice Merleau-Ponty, care fuseseră inițiați în viața cluburilor de noapte prin intermediul lui Cazalis și al lui Gréco.

Gréco a creat o nouă modă: părul existențialist, lung, drept – care le dădea femeilor aerul unor „înecate”, cum se exprima un jurnalist –, pulovere groase, foarte șic, sacouri bărbătești cu mânecile suflecate.²² Spunea că și-a lăsat părul să crească în anii de război, pentru a-i ține de cald.²³ Beauvoir susținea același lucru în ce privește obiceiul ei de a purta turban.²⁴ Existențialiștii purtau cămăși ponosite și treniuri. Unii dintre ei adoptaseră un stil pe care l-am putea numi proto-punk. Un tânăr se afișa cu „o cămașă făcută ferfeniță la spate”, raporta un ziarist al vremii. În cele din urmă, au adoptat cea mai emblematică piesă vestimentară a existențialiștilor: helanca de lână neagră.²⁵

În această lume rebelă, ca și în cea a boemilor parizieni și a dadaiștilor din generațiile anterioare, tot ce era periculos și provocator era bun și orice era drăguț sau burghez era rău. Beauvoir povestea cu mare plăcere despre prietenul ei alcoolic, artistul german cunoscut sub pseudonimul de Wols (de la Alfredo Otto Wolfgang Schulze, numele lui adevărat). Acesta își făcea veacul prin cartier, trăind din resturi și din ce primea de pomană.²⁶ Într-o zi, pe când stătea la o terasă cu Beauvoir, la un pahar de băutură, un domn bine îmbrăcat s-a oprit în dreptul lui, să-i vorbească. După ce-a plecat, Wols s-a întors spre Beauvoir și i-a spus cu un aer stânjenit: „Scuze... Era fratele meu. E bancher!” Lui Beauvoir i s-a părut amuzant să-l audă scuzându-se exact așa cum ar fi făcut-o un bancher dacă ar fi fost văzut vorbind cu un vagabond. O astfel de situație caraghioasă și încurcată n-ar părea ceva ieșit din comun în zilele noastre, după decenii de inversiuni contra-culturale, dar pe atunci încă avea puterea de a-i șoca pe unii – și de a-i încânta pe alții.

Gazetarii, care prosperau pe seama poveștilor picante din mediul existențialiştilor, erau interesați în special de viețile amoroase ale lui Beauvoir și Sartre. Cei doi erau cunoscuți ca având o relație deschisă, în care rămâneau principalii parteneri pe termen lung unul pentru altul, dar erau liberi să aibă iubiți și iubite. Amândoi își exercitau cu mare plăcere această libertate. Beauvoir a avut mai multe relații importante în a doua parte a vieții, inclusiv cu scriitorul american Nelson Algren și cu Claude Lanzmann, realizatorul francez de film care mai târziu a făcut documentarul de nouă ore intitulat *Shoah*, despre Holocaust. Fiind femeie, Beauvoir era judecată mai aspru pentru comportamentul ei, dar presa se mai distra și pe seama lui Sartre și a seducerilor lui în serie. Într-un număr din 1945 al revistei *Samedi-Soir* se susținea că acesta ispitise câteva femei să-i intre în dormitor oferindu-le să-i miroasă brânza camembert.²⁷ (Ei bine, o brânză de calitate nu era ușor de găsit în 1945.)

În realitate, Sartre nu avea nevoie să le vânture doamnelor brânza pe sub nas ca să le convingă să se culce cu el. Privindu-i fotografiile, ai putea fi nedumerit, dar succesul lui se datora nu atât înfățișării, cât aerului său de intelectual energic și încrezător în el însuși. Pe lângă înflăcărea cu care își expunea ideile, era și un tip distractiv: cânta „Old Man River“ și alte melodii de jazz celebre cu o voce plăcută²⁸, interpreta la pian și „îl imita pe rățoiul Donald“²⁹. Raymond Aron scria despre Sartre că, în timpul școlii, „urâtenia lui dispărea de îndată ce începea să vorbească: inteligența cu care era înzestrat îi ștergea orice coș sau umflătură de pe chip“³⁰. O altă cunoștință, Violette Leduc, era de aceeași părere, că fața lui n-ar fi putut fi niciodată urâtă, iluminată cum era de strălucirea minții sale, și pentru că Sartre „era sincer ca un vulcan“ și „generos ca un lan proaspăt arat“³¹. În timp ce lucra la schița portretului său, sculptorul Alberto Giacometti exclamase: „Câtă densitate! Ce linii pline de forță!“³² Sartre avea o fizionomie problematică, filozofică: fiecare trăsătură te trimitea altundeva, îndemnându-ți privirea să se plimbe de la o trăsătură asimetrică la alta. Te putea obosi, însă nu era nicidecum plictisitor, iar gașca sa de admiratori creștea pe zi ce trecea.

Pentru Sartre și Beauvoir, relația lor deschisă era mai mult decât un aranjament personal: era o alegere de ordin filozofic. Voiau să *experimenteze* pe propria piele teoria lor a libertății. Modelul burghez de mariaj, cu rolurile lui definite strict în funcție de gen, infidelitățile tănuite și dedicarea cu care era urmărită acumularea de bunuri și copii nu îi atrăgea câtuși de puțin. Nu aveau copii, nici cine știe ce valori și nici măcar nu locuiau împreună, cu toate că puneau relația lor în fața celorlalte și se întâlneau aproape zilnic să lucreze unul alături de celălalt.

Își mai concretizaseră filozofia și în alte lucruri. Amândoi credeau în angajamentul lor politic și își puneau timpul, energia și faima la dispoziția celor a căror cauză o susțineau. Prietenii mai tineri le cereau să-i ajute financiar și în carierele lor aflate la început: atât Beauvoir, cât și Sartre își aveau protejații lor. Scriau articole pe bandă rulantă și le publicau în ziarul pe care îl creaseră împreună cu niște prieteni în 1945, *Les Temps modernes*. În 1973, Sartre a devenit cofondatorul ziarului de stânga *Libération*. Acesta a suferit câteva transformări de-a lungul vremii, printre altele, s-a îndreptat spre o abordare politică mai moderată și la un moment dat era cât pe ce să dea faliment, dar ambele publicații încă apar la data la care scriu rândurile de față.

În timp ce poziția lor în societate devenea tot mai puternică și totul conspira să-i atragă de partea puterii instituționale, cei doi au rămas neclintiți în hotărârea lor de a rămâne intelectuali marginali. Niciunul dintre ei n-a ocupat vreun post academic într-un sens convențional. Trăiau din predat și activități pe cont propriu. Prietenii lor le-au urmat exemplul: erau dramaturgi, editori, reporteri, redactori sau esești, însă doar câțiva dintre ei își făcuseră loc în universități. Când i s-au oferit distincția Legiunii de Onoare pentru activitatea sa din 1945 din timpul Rezistenței și Premiul Nobel pentru Literatură, în 1964, Sartre le-a refuzat sub pretextul că un scriitor trebuie să rămână în afara oricăror jocuri de interese și influențe.³³ Beauvoir a refuzat distincția Legiunii de Onoare în 1982 din același motiv.³⁴ În 1949, François Mauriac a propus ca Sartre să fie ales în rândurile Academiei Franceze, dar acesta n-a fost de acord.

„Viața mea și filozofia mea sunt unul și același lucru“³⁵, consemna la un moment dat în jurnal – și a rămas pentru totdeauna credincios acestui principiu. Acest amestec de viață și filozofie l-a făcut să fie interesat de viețile altora. A devenit un biograf inovator, publicând în jur de două milioane de cuvinte despre acestea, incluzând studii despre Baudelaire, Mallarmé, Genet și Flaubert, ca și despre propria lui copilărie.³⁶ La rândul ei, Beauvoir a colecționat amănunte ale experiențelor ei și ale prietenilor, dându-le o formă completă în patru volume autobiografice mari, pe lângă o carte despre mama ei și o alta, în care descria ultimii ani alături de Sartre.

Experiențele și ciudățeniile personalității lui Sartre și-au făcut loc și în tratate filozofice serioase. Rezultatul era unul mai degrabă straniu, având în vedere că viziunea sa personală asupra vieții se întindea de la neliniștitoare priviri retrospective declanșate de consumul de mescalina și amintirea unor situații stânjenitoare în care erau implicați prieteni și amante până la bizară obsesie pentru copaci, vâscozități, caracatițe și crustacee. Dar toate aveau o logică, dacă ne amintim de principiul pe care Raymond Aron îl enunțase în acea zi la Bec-de-Gaz: *poți să faci o întreagă filozofie din acest cocktail*. Poți să abordezi din punct de vedere filozofic orice lucru trăit, în timp ce îl trăiești.

O astfel de întrețesere de idei și fapte de viață are o lungă istorie, care însă în cazul existențialismului a primit o nouă întorsătură. Stoicii și epicurienii din Antichitatea clasică practicau o filozofie care avea drept scop o viață trăită cât mai bine, în loc să caute cunoașterea și înțelepciunea de dragul lor. Cugetând la capriciile vieții într-un mod filozofic, credeau că pot deveni mai puternici, mai capabili să se ridice deasupra împrejurărilor și să controleze durerea sufletească, teama, mânia, dezamăgirea și neliniștea. În tradiția moștenită de la ei, filozofia nu este nici pură cercetare intelectuală, nici vreo colecție de șmecherii ieftine de genul dezvoltării personale, ci o disciplină în vederea unei vieți pe deplin umane și responsabile.

Nu ți se întâmplă prea des să ratezi stația de autobuz fiindcă ești cufundat în lectura unei cărți despre existențialism, dar tocmai asta am pățit eu cu cartea scrisă de Sarah Bakewell.

Katy Guest,
THE INDEPENDENT ON SUNDAY

Este sfârșitul anului 1932. Trei prieteni reuniți la faimoasa cafenea Bec-de-Gaz de pe rue Montparnasse din Paris dezbat aprins în timp ce își sorb cocktailul de caise. Detaliu care, la o primă vedere, ar putea părea o simplă anecdotă, dacă nu ar fi prilejuit nașterea unui sistem filozofic care a marcat istoria intelectuală a secolului XX: existențialismul. Cei trei prieteni sunt Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir și Raymond Aron, iar episodul întâlnirii lor dă tonul acestei admirabile relatări, care ne poartă pe urmele celor mai importanți făuritori de idei filozofice ai veacului trecut. Îmbinând cu erudiție, claritate și umor elucidarea unor concepte filozofice fundamentale, biografii complexe și anecdote savuroase, Sarah Bakewell reconstituie atmosfera unei epoci, pendulând între Germania și Franța și zăbovind când la seminarele lui Heidegger, când prin barurile învăluite în fum și acorduri de jazz de pe Saint-Germain-des-Prés. Autoarea ne invită să luăm loc la cafeneaua existențialiștilor și să asistăm nu doar la spectacolul erudit al marilor idei, ci și la poveștile figurilor din spatele lor, încredințați că „ideile sunt interesante, dar oamenii sunt și mai interesanți“.

argument

curteaveche.ro

ISBN 978-606-44-1775-6

9 786064 417756